

K.P.-F., A. Karpiński

"Wśród córek Eskulapa: szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku. Część II", red. A. Karpiński, Warszawa 2015 : [recenzja]

Acta Medicorum Polonorum 5/2, 104-107

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

punkt widzenia? Kto nosi klapki na oczach? Kto interpretuje pole wizualne?“. I najważniejsze: „Jakie inne, obok wzroku, władze zmysłowe chcielibyśmy [w ars medica] kultywować?“.

K.P.-F.

***Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku. Część II*, red. A. Karpiński, Wydawnictwo DIG, Warszawa 2015, ss. 370; ISBN 978-83-7181-878-3.**

W 2015 roku nakładem Wydawnictwa DIG ukazała się monografia zawierająca teksty sześciu młodych historyków związanych z ośrodkiem warszawskim, którzy podjęli w swoich badaniach problematykę z zakresu społecznej historii medycyny w I Rzeczypospolitej (XVI-XVIII w.). Książka stanowiła kontynuację wydawnictwa z 2009 roku pod tym samym tytułem¹.

Omawiany tom otwiera studium Klaudii Starczynowskiej „*Pomiędzy nadzieją a trwogą*”. *Życie codzienne w czasie ucieczek przed epidemiami w Rzeczypospolitej od połowy XVI do początku XVIII wieku* (s. 9-92). Ramy terytorialne obszernego studium obejmują polskojęzyczne ziemie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, natomiast ramy chronologiczne to lata c. 1550-1713, czyli okres od nasilenia się występowania epidemii dżumy na wskazanym terytorium do jej niemal całkowitego wygaśnięcia. Podstawę źródłową prezentowanych rozważań tworzą drukowane pamiętniki i kroniki oraz literatura piękna, przy czym autorka sięgała także do bogatej literatury przedmiotu. W swoim artykule Starczynowska skupiła się na takich zagadnieniach, jak: analiza struktury społecznej grupy uciekinierów i obieranych przez nich kierunków ucieczki, w tym odległości, na jaką uciekano przed zarazą z zapowietrzonych ośrodków miejskich; analiza czynników wpływających na decyzje o ucieczce z zadżumionego obszaru; analiza sposobu życia poza zadżumioną miejscowością (w tym kwestie wyżywienia, higieny, podejmowanych praktyk dewocyjnych, gościnności/wrogości mieszkańców zdrowych terenów itp.); analiza stanów psychicznych/emocjonalnych i zmiennych relacji społecznych między uciekinierami; analiza szerokiego kompleksu zagadnień związanych z powrotem zbiegów do stałego miejsca zamieszkania po wygaśnięciu zarazy itp. W przypadku przedostatniego problemu autorka odwoływała się do współczesnych jej teorii psychologicznych, całkowicie pomijając wczesnonowożytny dyskurs

¹ Zob. rec. J. Węglorza [*Wśród córek Eskulapa. Szkice z dziejów medycyny i higieny w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, pod red. A. Karpińskiego, Warszawa 2009], „KLIO. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2010, t. 15, s. 184-192.

loimograficzny, który takie sprawy porządkował². Stąd też nie uniknęła ona błędów prezentyzmu, proponując niekiedy banalne wręcz wyjaśnienia wielowymiarowych zjawisk społecznych dokonujących się w obcym nam kontekście kulturowym oraz innej *episteme* (zob. np. spostrzeżenie: „[w chwili zagrożenia] ludzi udawali się do wróżek”, s. 71 – co nie mogło się zdarzyć, gdyż w I Rzeczypospolitej taka instytucja społeczna, jak wróżka nie istniała). Ważnym ustaleniem Starczynowskiej jest natomiast z pewnością stwierdzenie, że to podziały klasowe stanowił jeden z najważniejszych czynników wywołujących strach przed uciekinierami z zadżumionych okolic. Większy strach i trwogę wśród zdrowych budzili bowiem ludzie z marginesu społecznego i osoby nieuprzywilejowane społecznie (żebracy, włóczędzy, Żydzi...) niż te, które posiadały szeroki kapitał ekonomiczny i społeczny, np. siostry zakonne, przedstawiciele patrycjatu miejskiego, możnowładcy itd.

W kolejnym studium Kamil Frejlich analizuje problematykę *Morbus Gallicus w Polsce ostatnich Jagiellonów* (s. 93-142). Jak stwierdza sam autor, „zasadniczy cel [jego] artykułu stanowi odpowiedź na pytania: Kiedy i w jaki sposób franca pojawiła się w Polsce? Jak wyglądała jej konstrukcja jako jednostki chorobowej [...]? Jakie praktyki lecznicze podejmowano w celu pomocy chorym i jakie były rokowania?” (s. 94). Autor porusza również kwestię transmisji choroby drogą płciową (co wiązało się z jej społecznym odbiorem i powiązaniem z obszarem nie-moralności); receptur leków przeciwwikowych – zarówno prostych, jak i złożonych; oraz szpitali dla chorych wenerycznie, acz skąpość dostępnego materiału źródłowego uniemożliwia mu w tym przypadku pogłębione omówienie podejmowanego zagadnienia. Mimo że w pracy można znaleźć pewne uproszczenia (np. niezrozumienie roli koncepcji *sex res non naturales* w późnorennesansowej praktyce leczenia kiły), warto zaznaczyć, że Frejlicha cechuje głęboka świadomość metodologiczna. Autor odrzuca bowiem retrodiagnostykę i jednoznacznie skłania się ku teorii społecznego konstruowania choroby. Podstawę jego studium stanowi materiał ikonograficzny oraz traktaty medyczne i kroniki z epoki.

Kolejny tekst *Instytucjonalizacja opieki nad chorymi psychicznie w Warszawie w drugiej połowie XVIII wieku* (s. 143-217) Marcina Czajkowskiego wyjaśnia, „na czym polegały społeczne mechanizmy, którym [w analizowanym okresie] podlegał chory umysłowo od momentu zwrócenia na siebie uwagi instytucji państwa, a więc od chwili, w której stan jego zdrowia przestawał być prywatną sprawą jego i jego rodziny, a stawał się kwestią publiczną” (s. 144). I tak, Czajkowski kolejno analizuje terminologię medyczną związaną z definiowaniem choroby umysłowej; sytuację prawną chorych psychicznie na ziemiach polskich (przytaczając i interpretując zapisy z aktów legislacyjnych wydawanych w XVI-XVIII w.); zakres kompetencji i strukturę instytucji zajmujących się chorym psychicznie pod koniec XVIII w. w Warszawie (agendy administracji publicznej, szpitale) itp. Szczególnie interesujący jest podrozdział podejmujący problematykę postępowania z chorymi psychicznie na Mazowszu przełomu XVIII i XIX wieku. Na podstawie drobiazgowej analizy dokumentów rękopiśmiennych z Archiwum Głównego Akt Danych dowiadujemy się, jak przebiegała procedura złożenia doniesienia

² Zob. np.: A. Baehr, *Furcht und Furchtlosigkeit. Goettliche Gewalt und Selbstkonstitution im 17. Jahrhundert*, Goettingen 2013, s. 228-260.

o szaleństwie danej osoby, wydanie reskryptu orzekającego o jej „niemocy umysłowej”, weryfikacja stanu zdrowia podejrzanego na drodze przesłuchania świadków i chorego oraz uzyskiwanie innych zaświadczeń. Autor tłumaczy także, w jaki sposób w dyskursie prawnym oraz podczas przesłuchań konstruowano wizerunek szaleńca, tj. budowano typ idealny osoby „durnowatej”; zgodnie z jakimi procedurami wydawano akt kurateli; jak przebiegał pobyt w szpitalu dla obłąkanych; oraz czy można było cofnąć kuratelę itp. Dzięki temu uzyskujemy wnikliwy wgląd w skomplikowane mechanizmy i procedury postępowania z osobami chorymi psychicznie na ziemiach polskich w drugiej połowie XVIII wieku, które wyraźnie różniły się od mechanizmów znanych z literatury przedmiotu odnoszących się do ziem zachodnioeuropejskich.

Także tekst Elżbiety Nowosielskiej *Epilepsja w Rzeczypospolitej w XVII-XVIII w.* (s. 219-257) nawiązuje do tzw. „chorób głów”. Jednakże przedmiotem rozważań autorki nie jest w tym wypadku szaleństwo, tylko wizerunek „wielkiej choroby” oraz osób nią dotkniętych zgodnie z medycznymi wyobrażeniami z epoki. I tak, Nowosielska rozpoczyna swoje analizy od przedstawienia sposobów klasyfikacji kaduka w siedemnasto- oraz osiemnastowiecznych poradnikach medycznych, przechodząc następnie do analizy jego przyczyn i metod leczenia (farmakoterapia – leki proste i złożone – oraz zabiegi terapeutyczne). Uzupełnienie rozważań autorki stanowi wielowymiarowe omówienie obrazów epilepsji w źródłach wczesnonowożytnych niezwiązanych z medycyną (m.in. księgi cudów).

Niezmiernie interesujący jest kolejny artykuł, *Sposoby niesienia pomocy w chorobach „prędkiego ratunku potrzebujących” w świetle XVIII- i XIX-wiecznych poradników medycznych* autorstwa Karoliny Koper (s. 259-314). Z jednej strony młoda badaczka próbuje zdefiniować zakres „wszelkich okoliczności życia grożących bólem, kalectwem i śmiercią”, z drugiej zaś strony usiłuje odtworzyć na podstawie szczegółowej analizy ówczesnej literatury medycznej rozmaite sposoby niesienia pomocy poszkodowanym w wypadkach (s. 259 i n.). Ramy chronologiczne studium obejmują lata 80. XVIII wieku i rok 1839, kiedy wydano *Przepisy lekarsko-policyjne dla władz administracyjnych w Królestwie Polskim oraz Wiadomości o ratowaniu osób w stanie pozornej śmierci będących, albo nagłą utratą życia zagrożonych, ułożone w sposób dla każdego przystępny przez Radę Lekarską Królestwa Polskiego*. Poza poradnikami i instrukcjami ratowniczymi warszawska historyczka wykorzystywała w swoich badaniach także samouczki medyczne o tematyce ogólnej. Dzięki temu udało się jej przedstawić rozliczne sposoby niesienia pomocy w sytuacjach kryzysowych i przypadki wymagające szybkiego ratunku. W pierwszej grupie problemowej znalazły się m.in. takie zagadnienia, jak: zabiegi oczyszczające (krwiouputy, pijawki i bańki; lewatywy i środki przeczyszczające; womitoria) czy zabiegi ratunkowe (miejsce prowadzenia reanimacji; rozcieranie; sztuczne oddychanie; tracheotomia; apteczki; kąpiele, okłady i kataplazmy; medykamenty; środki przeciwko zatruciom). W drugiej grupie problemowej zaprezentowano zaś dyskurs medyczny dotyczący wypadków (utonięcia, uduszenia, porażenia piorunem, potłuczenia; zachłyśnięcia się, odmrożenia/hipotermia, poparzenia, rany, złamania, zwichnięcia), ostrych schorzeń (zawroty głowy, mdłości, omdlenia, astma i duszności, konwulsje i epilepsja, apopleksja, palpacje i zawał serca), zatruc (oparami, pokarmowe itp.), ukąszeń i pogryzień oraz chorób odzwierzęcych (ukąszenia owadów, przez węże

i żmije, wścieklizna, węglik). Wreszcie autorka podjęła się próby oceny społecznej roli poradników medycznych zawierających informacje o reanimacji i śmierci pozornej.

Natomiast ostatni artykuł zamieszczony w omawianym tomie, *Personel medyczny miast królewskich Rzeczypospolitej w latach 1773-1792* autorstwa Joanny Kowalskiej, drobiazgowo przedstawia zakres kompetencji i działania organów policyjnych, które we wskazanych latach nadzorowały sposoby kształcenia personelu medycznego na ziemiach Korony. Obok szczegółowego omówienia funkcjonowania instytucji policyjnych okresu stanisławowskiego (Departament Policji wchodzący w skład Rady Nieustającej, Komisja Policji Obojga Narodów), Kowalska podejmuje temat nauczania medycyny w Koronie w II połowie XVIII wieku, tłumacząc m.in. jak wyglądała nauka medycyny na Uniwersytecie Jagiellońskim, w tym: w jaki sposób miasta delegowały tam swoich kandydatów na naukę zawodu i z jakimi problemami (m.in. natury materialnej) osoby takie się borykały, czym spowodowane były dezercje studentów z Akademii Krakowskiej, podług jakich osi przebiegały podstawowe konflikty między kadrami nauczającą a rajcami itp. Kolejne zagadnienia analizowane w studium to liczba i rodzaj personelu medycznego wybranych miastach po I rozbiorze (lekarze, cyrulicy i akuszerki; aptekarze) oraz sposoby kontroli personelu medycznego (system aprobacji i egzaminów).

Różnorodność przedstawionych w książce zagadnień, dla których punktem łączącym stała się historia medycyny w I Rzeczypospolitej, potwierdza konieczność prowadzenia studiów nad dziejami sztuki leczenia w Polsce wczesnonowożytnej. Książkę mimo drobnych uchybień redaktorskich należy uznać za ciekawą i godną polecenia szerokiemu gronu czytelników: nie tylko historyków, lecz także lekarzy i kulturoznawców. Należy także podkreślić jej walor informacyjny, ponieważ wiele z opublikowanych artykułów inspirowane do rozwijania zasygnalizowanych problemów oraz stawiania kolejnych pytań dotyczących *ars medici* w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

K.P.-F.

Robert Hasselbusch, Maria Ciesielska, *Taniec wśród mieczów. Polski personel medyczny na Pawiaku w okresie okupacji niemieckiej 1939-1944. Dance among Swords. Polish medical personel in Pawiak During German occupation 1939-1944*, red. Tadeusz Skoczek, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2015 ss. 184, ISBN 978-83-62235-64-3.

Książkę *Taniec wśród mieczów. Polski personel medyczny na Pawiaku w okresie okupacji niemieckiej 1939-1944* trudno jest przyporządkować do jednej kategorii wydawnictw.